

GRZEGORZ M. BARTOSIK OFMConv

RELACJA DUCH ŚWIĘTY-MARYJA W LITURGII MSZY ŚWIĘTEJ

Treść: 1. Wstęp. 2. W jakim znaczeniu można mówić o relacji występującej między Duchem Świętym a Maryją w liturgii? 3. Maryja najdoskonalszym wzorem otwarcia na zbawcze działanie Ducha Świętego w liturgii. 4. Anamneza: w liturgii wspomina się dzieło, jakie Duch Święty zrealizował w Najświętszej Dziewicy. 4.1 Tajemnica Wcielenia. 4.2 Inne tajemnice maryjne. 4.2.1 Niepokalane Poczęcie NMP. 4.2.2. Nawiedzenie św. Elżbiety. 4.2.3. Zstanie Ducha Świętego na Maryję i Apostołów. 5. Wcielenie Syna Bożego i Zstanie Ducha Świętego na Maryję i Apostołów – pierwowzorem epiklezy eucharystycznej. 5.1. Epikleza a tajemnica Wcielenia. 5.2. Epikleza a tajemnica Zstania Ducha Świętego. 6. Maryja eschatologiczną ikoną kościoła. 7. Zakończenie.

1. WSTĘP

Po Soborze Watykańskim II możemy mówić o zdecydowanym ożywieniu studiów teologicznych poświęconych osobie i misji Ducha Świętego. W tym nurcie przebudzenia pneumatologicznego sporo miejsca zaczęto poświęcać miejscu i roli, jakie w historii Zbawienia odgrywała i odgrywa relacja między Duchem Świętym a Najświętszą Maryją Panną. Chcąc ukazać tę relację w możliwie szerokiej perspektywie teologowie sięgają nie tylko do Biblii i nauki Magisterium, ale do możliwie jak najszerszej palety „miejsc teologicznych”. Wśród tych *loci theologici* rolę niezwykle ważną odgrywa liturgia, jako to wydarzenie, które uobecnia zbawcze misteria naszej wiary, jest miejscem najwyższego kultu oddawanego Panu Bogu i źródłem odradzających mocy dla człowieka.

W ostatnim ćwierćwieczu temat relacji między Duchem Świętym a Maryją w liturgii stał się przedmiotem kilku opracowań, które mogą być swego rodzaju przewodnikiem dla każdego kto chciałby pogłębić ten temat. Do wspomnianych pozycji należy zaliczyć przede wszystkim artykuł R. Gregoire'a *OSB Maria e lo Spirito nella liturgia*¹ Tematem relacji między Duchem Świętym a Maryją w Eucharystii zajmowali się: J. Castellano Cervera OCD², E. R. Carroll OCD³, J. López Martin⁴ i J-Y. Quellec⁵ Wspomnianą tematykę w perspektywie Kościołów Wschodnich omówił J. Ma-

¹ R. Grégoire, *Maria e lo Spirito Santo nella liturgia*, „La Madonna” 22(1972), 108-116.

² J. Castellano Cervera, *El Espíritu Santo y la Virgen María en la plegaria eucarística. Tradición ecológica y reflexión teológica*, „Ephemerides Carmeliticae” 27(1976), 52-79.

³ E. R. Carroll, *Mary and the Spirit in the Prayer of the Eucharist*, w: *Mary, the Spirit and the Church*, wyd. V.P. Branick, Ramsey N.J. 1980, s. 55-64.

⁴ J. López Martin, *El Espíritu Santo, María y la Eucaristía en la superoblata del Domingo IV de Adviento*, w: *Mariología fundamental. María en el Misterio de Dios*, praca zbiorowa, Salamanca 1995, s. 245-262.

⁵ J-Y. Quellec, *L'invocation du Saint-Esprit dans l'eucharistie et le mystère de l'Annonciation*, „Communautés et Liturgies” 63(1981), 299-304.

dey na łamach niemieckiego kwartalnika „Catholica”⁶. Ponadto warte zauważenia są przyczynki M. Garrido Bonano⁷ i G. Roschiniego OSM⁸.

2. W JAKIM ZNACZENIU MOŻNA MÓWIĆ O RELACJI WYSTĘPUJĄCEJ MIĘDZY DUCHEM ŚWIĘTYM A MARYJĄ W LITURGII?

Chcąc mówić o relacji: Duch Święty – Maryja w liturgii trzeba najpierw sprecyzować pojęcie liturgii a także miejsce i rolę, jaką w liturgii odgrywa Trzecia Osoba Trójcy Świętej i Najświętsza Maryja Panna, a równocześnie odpowiedzieć na pytanie czy można mówić (a jeżeli tak, to w jakim sensie) o ich wspólnej relacji podczas sprawowania czynności liturgicznych.

Encyklika *Mediator Dei* Piusa XII określiła liturgię jako *kult publiczny, który nasz Zbawiciel jako Głowa Kościoła, oddaje Ojcu Niebieskiemu, i który społeczność wiernych składa swojemu Założycielowi, a przez Niego Ojcu Przedwiecznemu*⁹. Liturgia zatem ma charakter wyjątkowo chrystocentryczny, a Chrystus jest w niej obecny w sposób wyjątkowy jako Pośrednik (Król, Kapłan i Nauczyciel). Nauka Soboru Watykańskiego II a zwłaszcza *Katechizm Kościoła Katolickiego* (1992) podkreśliły wyraźniej, że liturgia jest dziełem całej Trójcy Świętej: Bóg Ojciec jest Źródłem i Celem liturgii (KKK 1077-1083), a *Chrystus uwielbiony [...] jest obecny w liturgii ziemskiej, która uczestniczy w liturgii niebieskiej* (KKK 1084-1090). W sposób wyjątkowy jednak ostatnie dokumenty na temat liturgii podkreślają miejsce i rolę Ducha Świętego w sprawowaniu kultu publicznego Kościoła¹⁰. *Katechizm Kościoła Katolickiego* określa tę rolę w pięciu podstawowych punktach:

- Duch Święty przygotowuje wiernych na przyjęcie Chrystusa (KKK 1093-1098), a więc jest tym, który troszczy się o to, by Lud był dobrze przysposobiony na spotkanie ze swoim Panem (KKK 1098).
- Duch Święty przypomina misteria Chrystusa (anamneza, KKK 1099-1103).
- Duch Święty aktualizuje misterium Chrystusa (epikleza przedkonsekracyjna, KKK 1104-1107).
- Duch Święty jest sprawcą komunii całego Ludu Bożego z Trójcą Świętą i z braćmi (epikleza postkonsekracyjna, KKK 1108-1109).
- Duch Święty daje w liturgii przedsmak przyszłości, „pozwala rzeczywiście uprzedzać doskonałą komunie Trójcy Świętej” (KKK 1107)¹¹

⁶ J. Madcy, *Maria und der Heilige Geist in ostkirchlicher perspektive*, „Catholica” 43(1989), 117-137.

⁷ M. Garrido Bonaño, *La Virgen Maria y la Santísima Trinidad en la liturgia romana*, „Estudios Trinitarios” 19(1985), 263-314.

⁸ Zob.: G. Roschini, *Il Tuttosanto e la Tuttasanta. Relazioni tra Maria SS. e lo Spirito Santo. Parte I: Quadro storico*, Roma 1976. Dzieło zawiera kilka tekstów liturgicznych na wspomniany temat z komentarzem doktrynalnym.

⁹ BF VII, 646.

¹⁰ Zob. B. De Margerie, *L'Esprit-Saint dans les formules sacramentelles*, w: *Credo nello Spirito Santo. Atti del Congresso internazionale di pneumatologia* (Roma, 22-26. 03. 1982), t. 2, Roma 1982, s. 1057-1079.

¹¹ Zob. *Pelna jest ziemia Twego Ducha, Panie. Oficjalny dokument Komisji Teologiczno-Historycznej Wielkiego Jubileuszu Roku 2000*, Katowice 1997, s. 113.

W tak określanej i ukazywanej dzisiaj liturgii, która ma charakter typowo trynitarny należy zapytać, jaką rolę odgrywa Maryja, Matka Boża i czy w ogóle można mówić o Jej uprzywilejowanej funkcji w kulcie liturgicznym, a w konsekwencji jak należy patrzeć na Jej relację do Ducha Świętego w liturgii?

Otóż za R. Grégoire można stwierdzić, że jest niezwykle trudno określić naturę relacji Maryja-Duch Święty w liturgii. W liturgii bowiem Maryja nie działa w sposób analogiczny do Ducha Świętego¹². Uświęcające działanie Ducha Świętego w liturgii jest jedyne i bezpośrednie i nie potrzebuje działania innych pośredników¹³. Trudno więc mówić o Niej jako o Pośredniczce łask sakramentalnych¹⁴.

Z drugiej strony jednak Maryja została włączona w sposób wyjątkowy w dzieło Odkupienia. Liturgia będąca przypomnieniem, aktualizacją i aplikacją daru Odkupienia, nie może więc pomijać tego faktu.

Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, rozpatrzmy zatem relację Duch Święty - Maryja w liturgii w perspektywie tej pięciorakiej roli, jaką według *Katechizmu Kościoła Katolickiego* wypełnia Duch Święty, pytając jakie miejsce i funkcje należy przypisywać Maryi.

W tej perspektywie można wyróżnić następujące aspekty tej relacji:

- a) Duch Święty przygotowuje Kościół na przyjęcie Chrystusa. Maryja jako archetyp Kościoła i Jego najdoskonalszy wzór jest przykładem otwarcia Kościoła i poszczególnego chrześcijanina na działanie Ducha Świętego.
- b) Wspominając Zbawcze Misterna Chrystusa w liturgii (anamneza), jednocześnie Kościół wspomina jego Najświętszą Matkę, która *poczęła za sprawą Ducha Świętego* oraz która nieustannie żyła napelniona Duchem Świętym (Niepokalane Poczęcie, Nawiedzenie Świętej Elżbiety, Zesłanie Ducha Świętego).
- c) W epiklezie Kościół prosi Ojca, „aby posłał swego Ducha i w znakach oraz słowach uobecnił Chrystusa wraz z Jego zbawczymi czynami (sakramenty) dla chwały Boga i uświęcenia ludzi”¹⁵. Pierwowzorem każdej epiklezy sakramentalnej jest wydarzenie Wcielenia Syna Bożego, kiedy to Słowo zstąpiło za sprawą Ducha Świętego na ziemię, przyjęło Ciało z Maryi Dziewicy i zamieszkało między nami (J 1,14).
- d) Duch Święty w liturgii sprawia jedność całego Ludu Bożego z Trójcą Świętą oraz chrześcijan między sobą. Maryja jest Tą, która należy do tego Ludu Bożego modląc się z tym Ludem a jednocześnie błagając za ten Lud o dar zjednoczenia z Bogiem i z braćmi. Maryja więc pomaga w budowaniu Ciała Mistycznego Kościoła.
- e) Maryja jest wzorem i najdoskonalszym obrazem tego przyszłego życia w doskonałym zjednoczeniu z Trójcą Świętą, jakie w liturgii ukazuje Duch Święty, a do jakiego jest wezwany cały Kościół.

¹² R. Grégoire, *art. cyt.*, s. 109.

¹³ *Tamże*, s. 110.

¹⁴ *Zob. Tamże*, s. 111.

¹⁵ *Pełna jest ziemia Twego Ducha, Panie...*, dz. cyt., s. 111.

Po przeprowadzeniu tych wstępnych rozważań przejdźmy do omówienia tych pięciu aspektów relacji Duch Święty – Maryja w liturgii, biorąc za podstawę tylko niektóre, wybrane źródła liturgiczne tak Wschodu jak i Zachodu. Zbiorem w którym znajdujemy szczególnie wiele tekstów pneumatologiczno-mariologicznych jest ogłoszona w Watykanie w roku 1986, a wydana drukiem rok później *Collectio Missarum de Beata Marria Virgine*, czyli współczesny rzymski zbiór mszy wotywnych ku czci NMP. Stąd w naszym poszukiwaniu zaczerpnięte z tego mszału teksty będą szczególnie często obecne.

3. MARYJA NAJDOSKONALSZYM WZOREM OTWARCIA NA ZBAWCZE DZIAŁANIE DUCHA ŚWIĘTEGO W LITURGII

Katechizm Kościoła Katolickiego zaznacza, że do sprawowania liturgii „zgromadzenie powinno się przygotować na spotkanie ze swoim Panem – być «ludem dobrze usposobionym». To przygotowanie serc jest wspólnym dziełem Ducha Świętego i zgromadzenia, a szczególnie pełniących funkcje wynikające ze święceń” (KKK 1098).

W tej perspektywie Maryja jawi się dla Kościoła i dla każdego chrześcijanina jako najdoskonalszy wzór owego otwarcia i posłuszeństwa względem Trzeciej Osobie Trójcy Świętej. Można bowiem powiedzieć, że prawdziwa liturgia to posłuszeństwo Duchowi Świętemu¹⁶ Ten aspekt wzorczości Maryi w stosunku do Kościoła i każdego chrześcijanina szczególnie wyraźnie podkreślił papież Paweł VI w swojej adhortacji „*Marialis Cultus*” o należyтым kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny z 2 lutego 1974 roku¹⁷

W starożytnej liturgii mozarabskiej spotykamy bardzo piękną modlitwę św. Ildefonsa z Toledo, w którym prosi on Najświętszą Maryję Pannę, aby tak był otwarty na działanie Ducha Świętego i z taką miłością przyjął Jezusa do swego serca, jak to uczyniła Maryja w chwili Zwiastowania:

Proszę Cię, proszę Cię, Panno Święta, bym posiadał Jezusa z tego Ducha, z którego Ty zrodziłaś Jezusa. Oby dusza otrzymywała Jezusa przez tego Ducha, przez którego Twoje łono poczęło tegoż Jezusa. Obym mógł poznać Jezusa w tym Duchu, dzięki któremu Ty poznałaś, że masz Jezusa w łonie i że Go porodzisz. Obym ja najmniejszy, wypowiedział Jezusowi rzeczy wzniosłe w tym Duchu, w którym Ty wyznałaś, że jesteś Służebnicą Pańską, pragnąc, aby wypełniło się w Tobie wszystko według słów Anioła. Obym milował Jezusa w tym Duchu, w którym Ty uwielbiasz Go jako Pana, patrzysz na Niego jako na Syna¹⁸

Jednak szczególnie wyraźnie Maryja jest ukazywana jako wzór wypełniania Woli Bożej i posłuszeństwa Duchowi Świętemu dopiero w odnowionych tekstach liturgii rzymskiej, zwłaszcza w tekstach liturgicznych związanych z tajemnicą Wcielenia i Zesłania Ducha Świętego.

We wzmiarkowanym już *Collectio Missarum de Beata Maria Virgine* ideę tę dostrzegamy na przykład w kolekcie mszy świętej ku czci „Świętej Maryi Uczennicy Pana”:

¹⁶ Zob. R. Grégoire, *art. cyt.*, s. 109.

¹⁷ AAS 66(1974), 113-168. Zob. zwłaszcza numery 16-23.

¹⁸ Ildefons z Toledo, *De virginitate perpetua S. Mariae*, XII (PL 96,106).

Panie nasz Boże, który w Błogosławionej Dziewicy Maryi dałeś nam wzór ucznia wiernie strzegącego słów życia, prosimy Cię, otwórz nasze serca na przyjęcie Słowa Zbawienia, które mocą Ducha Świętego niech w nas codziennie rozbrzmiewa i wydaje jak najobfitsze owoce. Przez naszego Pana...¹⁹

Podobną ideę znajdujemy w modlitwie nad darami we mszy świętej ku czci „Najświętszej Maryi Panny Matki Zbawiciela”. Oto treść tej modlitwy:

*Przyjmij, Panie, dary, które Tobie ofiarujemy i spraw, aby nasze serca, oświecone światłem Ducha Świętego, na wzór Błogosławionej Maryi Dziewicy, zawsze pragnęły jako Twoje dążyć do Ciebie i w Tobie mieć schronienie. Przez Chrystusa...*²⁰

Zbliżoną treść zawiera kolekta w *Mszale Rzymskim*, przeznaczona na dzień 20 grudnia:

Ojczy niebieski, za Zwiastowaniem anielskim Niepokalana Dziewica przyjęła Twoje odwieczne Słowo i przeniknięta światłem Ducha Świętego stała się Świątynią Bożą, prosimy Cię, spraw, abyśmy za Jej przykładem pokornie wypełniali Twoją wolę. Przez naszego Pana Jezusa Chrystusa...²¹

Maryja jako wzór Kościoła, który trwa na modlitwie jest ukazana w prefacji na święto Matki Kościoła:

*Gdy Apostołowie oczekiwali obiecanego Ducha Świętego, łączyła swe błagania z prośbami uczniów Chrystusa i stała się wzorem modlącego się Kościoła*²².

Tę samą myśl jeszcze dobitniej wyrażają teksty zawarte w *Collectio Missarum de BMV* ku czci „Błogosławionej Maryi Dziewicy w Wieczerniku”:

Oto modlitwa nad darami:

Przyjmij, Święty Ojczy, te dary z radością Tobie złożone, i spraw, abyśmy szczerze naśladowując Błogosławioną Dziewicę, [...] mieli uszy otwarte na głos Ducha Świętego i we wszystkim szukali uwielbienia Twojej chwały. Przez Chrystusa...²³

To samo zawiera prefacja wspomnianej mszy wotywniej:

Ty, dałeś nam w początkach Kościoła przedziwny wzór zjednoczenia i modlitwy: Matkę Jezusa, jednomyślnie z Apostołami trwającą na modlitwie. Ona modląc się oczekiwała przyjścia Chrystusa, wytrwałymi prośbami błagała o obiecanego Parakleta; i chociaż została zacieniona Duchem Świętym podczas Wcielenia Słowa, jeszcze raz została napełniona najwyższym Darem w narodzinach Twojego nowego Ludu. Dlatego Błogosławiona Dziewica czuwająca na modlitwie i gorejąca miłością stała się wzorem Kościoła, który wyposażony darami Ducha Świętego, czuwając, spodziewa się powtórnego przyjścia Chrystusa.²⁴

Podobną myśl w liturgii rzymskiej odnajdujemy jeszcze w kolekcie na święto Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny²⁵, oraz w *Collectio Missarum de BMV*, w formularzu mszy świętej ku czci „Błogosławionej Maryi Dziewicy Obrazu i Matki Kościoła – II” (prefacja)²⁶.

¹⁹ *Collectio Missarum de Beata Maria Virgine*, Città del Vaticano 1987, s. 42 (w dalszej części artykułu będzie stosowany skrót: CM).

²⁰ CM, s. 23; por. *Mszal Rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986, s. 11” W dalszej części artykułu będzie stosowany skrót MR.

²¹ MR, s. 26.

²² MR, s. 74.

²³ CM, s. 70.

²⁴ CM, s. 70-71.

²⁵ Zob.: MR, s. 72’

²⁶ CM, s. 105.

Te przytoczone wyżej teksty wyraźnie ukazują pierwszy i zasadniczy aspekt relacji Duch Święty – Maryja w liturgii: Maryja jest dla Kościoła wzorem otwarcia się i wsłuchania się w głos Ducha Świętego, który podczas liturgii w sposób wyjątkowy przemawia do serc wiernych.

4. ANAMNEZA: W LITURGII WSPOMINA SIĘ DZIEŁO JAKIE DUCH ŚWIĘTY ZREALIZOWAŁ W NAJŚWIĘTSZEJ DZIEWICY

Jak zaznacza J. Castellano Cervera, Eucharystia jest sakramentalną rekapitulacją całej historii Zbawienia²⁷. Od początku kształtowania się anafory eucharystycznych jedną z najbardziej uprzywilejowanych tajemnic, która była wspominana w celebracji mszalnej, stała się tajemnica Wcielenia, to znaczy przypomnienie tego artykułu symbolu, który mówi że Syn Boży za sprawą Ducha Świętego przyjął ciało z Dziewicy Maryi²⁸.

4.1 Tajemnica Wcielenia

Wspólnym źródłem dla wszystkich tego typu wypowiedzi w starożytnych anaforach jest pochodzący z II wieku tekst *Tradycji Rzymskiej* świętego Hipolita, będący najstarszą anaforą mszalną²⁹. Oto interesujący nas fragment:

*Dzięki Ci składamy Boże, przez umiłowanego Sługę Twego Jezusa Chrystusa, którego zesłałeś nam w tych ostatnich czasach jako Zbawiciela i Odkupiciela, i Zwiastuna Twojej woli. On jest Twoim nierozdzielnym Słowem, przez Niego wszystko uczyniłeś, a gdy się Tobie spodobało, zesłałeś z nieba do łona Dziewicy; On to gdy został poczęty, przyjął ciało i objawił się jako Twój Syn, urodzony z Ducha Świętego i Dziewicy*³⁰

Analiza niniejszego tekstu pozwala wyszczególnić w nim następujące cechy charakterystyczne:

- 1) Inspiracją dla tego tekstu są słowa Biblii, zwłaszcza Łk 1,31 i Ga 4,4-6.
- 2) W powyższym tekście widać paralelizm między misją Syna a misją Ducha Świętego
- 3) Dostrzega się wyraźnie, że interpretacja tajemnicy Wcielenia tu przedstawiona, jest skierowana przeciwko wszelkim formom doketyckiej interpretacji misterium³¹.

Jak wykazuje J. Castellano Cervera, formuła *ex Spiritu Sancto et Virgine natus* występuje w bardzo wielu tekstach św. Hipolita i ma charakter apologetyczny³². Służy ona obronie fundamentalnej tezy wiary chrześcijańskiej mówiącej o tym, że Jezus

²⁷ J. Castellano Cervera, *art. cyt.*, s. 72.

²⁸ Zob. BF IX, 10; Ormiańskiej anafora Izaaka zaznacza, że: *Pan Bóg dla zbawienia świata zapoczątkował ekonomię Zbawienia od świętej i Bożej Rodzicielki Maryi* (zob. A. Hangi, I. Pahl, *Præx eucaristica. Textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Fribourg 1968, s. 334; w dalszej części artykułu dla oznaczenia tej pozycji będzie stosowany skrót: PE).

²⁹ L. Małunowiczówna, *Antologia modlitwy wczesnochrześcijańskiej*, Lublin 1993, s. 177.

³⁰ *Tamże*.

³¹ Zob. L. Ligier, *La Virgen en la Eucaristia de la Iglesia*, w: *La Virgen Maria en el culto de la Iglesia*, Salamanca 1968, s. 68-70.

³² J. Castellano Cervera, *art. cyt.*, s. 55.

Chrystus począł się w sposób dziewiczy, jest więc Synem Bożym, a nie synem Maryi i Józefa. Umieszczenie tej formuły w anaforze przed przeistoczeniem potwierdza, jak bardzo istotna była to prawda, i jak bardzo istotne przypomnienie.

Wnikliwa analiza starożytnych anafor eucharystycznych potwierdza tezę, iż omawiana formuła zaczerpnięta z *Tradycji Świętego Hipolita* stała się wspólnym źródłem dla wielu pierwotnych anafor. Choć różnią się one nieraz od siebie (niektóre formuły są bardzo proste, inne bardziej rozbudowane), to jednak treść w nich zawarta jest identyczna. Oto przykładowo kilka cytatów ze starożytnych anafor (większość z nich nadal jest używana w liturgiach Kościołów Wschodnich).

W aleksandryjskiej anaforze *Pana naszego Jezusa Chrystusa* formuła ta brzmi następująco:

Kapłan: *I zesłałeś Go [Syna Twojego] do łona Dziewicy, począł się w łonie i stał się Ciałem i został przez Ducha świętego okazany Twoim Synem.*

Diakon: *Bądźmy uważni.*

Kapłan: *Narodził się z Dziewicy, aby wypełnić Twoją wolę i nabyć Tobie lud święty*³³

Podobnie prawdę tę wyraża antiocheńska anafora *Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa*:

*Ty, Panie, Słowo Twoje, Syna Twojej myśli i Syna Twego istnienia, przez którego wszystko stworzyłeś i w którym sobie upodobałeś, posłałeś do dziewiczego łona. On to będąc początkiem wcielił się, okazał się Twoim Synem, zrodzonym z Ducha świętego i Dziewicy*³⁴.

Nawet w *Anaforze Nestoriusza*, prawda o narodzeniu Jezusa Chrystusa z Ducha Świętego i niewiasty występuje w sposób oczywisty:

*On został ukształtowany przez moc Ducha Świętego dla zbawienia wszystkich. On narodził się z Niewiasty*³⁵

Tego typu formuły znajdujemy jeszcze w wielu innych starożytnych anaforach Kościoła Wschodniego zarówno typu aleksandryjskiego, jak i antiocheńskiego oraz syro-orientalnego³⁶.

Analizując te teksty starożytnych anafor można dostrzec pewną ewolucję teologiczną, to znaczy w niektórych późniejszych tekstach prawda o narodzeniu Syna Bożego za sprawą Ducha Świętego i Dziewicy zaczyna zajmować coraz więcej miejsca³⁷. Najbardziej klasycznym przykładem tego rozwoju jest etiopska anafora *Maryi Dziewicy Córki Bożej*, pełna poetyckich porównań i metafor. Oto jej fragment:

Zaprawdę wejrzal Bóg Ojciec z nieba na wschód i na zachód, na południe i na północ, do wszystkich mieszkańców ziemi posłał swego ducha i wybałał, a nie znalazł Tobie podobnej

³³ *Wieczera Mistyczna. Anafory eucharystyczne chrześcijańskiego Wschodu*, wybór, wstęp i przykład: H. Paprocki, Warszawa 1988, s. 102 (w dalszej części artykułu będzie stosowany skrót: WM).

³⁴ WM, s. 152.

³⁵ WM, s. 295.

³⁶ Zob. *Wieczera mistyczna, dz. cyt.*; J. Castellano Cervera, *art. cyt.*, s. 56-57; na przykład anafory: syro-orientalna Teodora z Mopsuestii, antiocheńska św. Jakuba Apostoła, etiopska i koptyska św. Bazylego Wielkiego, aleksandryjska świętych Ojców naszych Apostołów, anafora Tymoteusza z Aleksandrii oraz anafora Sewera z Antiochii itp.

³⁷ J. Castellano Cervera, *art. cyt.* s. 57-59.

i spodobala się Jemu woń Twoja, umiłował Twoją piękność i posłał Tobie Syna swego, którego umiłował [...] Święty jest Bóg Ojciec, który zachwycił się Tobą, Święty jest Syn, który zamieszkał w Twoim łonie, Święty jest Pocieszyciel, który Ciebie uświęcił i Ciebie oczyścił [...]. O pełna chwały Dziewico, z kim Ciebie porównam? Ty jesteś tkalnią, bowiem w Tobie Emmanuel utkał sobie w niewypowiedziany sposób szatę ciała. Tkaninę swoją uczynił nardzinami ciała Adama, Jego zaś tkanina stała się Twoim ciałem i Jego członko tkackie samym Słowem, Jezusem Chrystusem. Jarzmo Jego to cień Najwyższego Boga z wysokości góry, a tkacz, to Duch Święty[...]. A gdy Bóg Ojciec zobaczył czystość Twoją, posłał do Ciebie swego jaśniejącego Anioła Gabriela, który powiedział Tobie: Duch Święty spocznie na Tobie i moc Najwyższego ogarnie Cię jak cień. Przyjdzie do Ciebie Słowo, chociaż jest nierozdzielne od łona Ojca, Ty poczniesz Je, chociaż nie ma umowy, Twoje łono macierzyńskie jest zamknięte, chociaż nie zostało udoskonalone, ani też powiększone. W łonie Twoim zamieszkał ogień boskości, który jest niezbadany i niezmierny [...]. O Dziewico, gdy zamieszkał w łonie Twoim ogień pożerający – oblicze Jego jest ogniem, szaty Jego ogniem, chwala Jego ogniem – w jakiz sposób Ciebie nie spalił?³⁸

Podobny przykład znajdujemy w liturgii mozarabskiej, gdzie w *inlatio* (prefacji) na II niedzielę adwentu, tajemnica Wcielenia ukazana jest jakby w formie dramatu z udziałem trzech osób: Anioła, Maryi i Ducha Świętego:

Godne to i sprawiedliwe, abyśmy cudowniej wychwalali przyjście Jezusa Chrystusa, którego niebieski posłaniec zwiastował, że ma się narodzić pomiędzy ludźmi i dla ludzi; Dziewica ziemską po pozdrowieniu usłyszała: Duch Święty gdy przyjdzie, utwórz Go w Twoim łonie; gdy – po zapewnieniu Gabriela, uwierzeniu przez Maryję, rzeczywistym współdziałaniu Ducha Bożego – nastąpiła pewność anielskiego pozdrowienia, obietnicę przeniknęła prawda, a po osłonięciu mocą Najwyższego dziewictwo dowiedziało się, że stało się płodne.

Oto poczniesz w łonie i porodzisz Syna, ogłosił Anioł.

A jak to się stanie? Maryja odpowiedziała.

Ponieważ jednak odpowiedziała w wierze, nie w wątpieniu, Duch Święty wypełnił to, o czym Anioł uroczyście zapewniał. Dziewicą przed poczęciem, Dziewicą zawsze mającą pozostać po urodzeniu, wcześniej niż w łonie, Boga swojego poczęła w sercu. Dziewica wypełniona łaską Boga pierwsza przyjęła Zbawienie świata i dlatego jest przedziwną Matką Bożego Syna³⁹

Prawdę o wcieleniu Syna Bożego za sprawą Ducha Świętego z dziewicy Maryi zawiera także wiele aktualnych tekstów obecnej liturgii rzymskiej. Prawda ta jest obecna między innymi w II i IV *Modlitwie Eucharystycznej*⁴⁰, oraz w tekstach zmienionych mszy świętej, jak na przykład w I Prefacji ku czci NMP⁴¹ i w prefacji na Zwiastowanie Pańskie⁴². Z dość dużą częstotliwością prawda ta powraca w *Collectio Missarum de Beata Maria Virgine*. Zawierają ją na przykład prefacje formularzy mszy: ku czci „Błogosławionej Maryi Dziewicy w Zwiastowaniu Pańskim”⁴³, „Bło-

³⁸ Abba Heriak, *Anafora Maryi Dziewicy Córką Bożej*, w: *Teksty o Matce Bożej. Kościoły Przedchalcedońskie*, oprac. H. Paprocki, Niepokalanów 1995, s. 28-31.

³⁹ *Missa in II Dominica de Adventu. Inlatio*; za: J. Castellano Cervero, *art. cyt.* s. 59.

⁴⁰ Odpowiednio MR, s. 312* oraz MR, s. 329*.

⁴¹ MR, s. 72*.

⁴² MR, s. 61*.

⁴³ CM, s. 10.

gosiawiona Dziewicy Maryi w Wieczerniku⁴⁴, „Błogosławionej Dziewicy Maryi świątyni Pana⁴⁵ i inne.

Warto podkreślić, że prawda ta jest także obecna we współczesnej anafarze wspólnoty z Taizé⁴⁶ oraz w nowej anglikańskiej modlitwie eucharystycznej przeznaczonej na okres Bożego Narodzenia⁴⁷.

Wspominając działanie Ducha Świętego w Maryi podczas Zwiastowania, niektóre teksty liturgiczne Kościołów Wschodnich podkreślają jeszcze inny aspekt tego wydarzenia. Mianowicie zgodnie z tradycją Wschodu dodają, że w chwili zwiastowania Maryja została całkowicie „uświęcona” przez Ducha Świętego, aby mogła stać się Matką Boga. Nie wnikając w dyskusję na temat znaczenia terminu „oczyszczenie” (uświęcenie) Maryi we Wschodniej tradycji pierwszego tysiąclecia⁴⁸, warto przytoczyć choć jeden tekst liturgiczny na ten temat.

W anafarze Sewera z Antiochii czytamy:

Ojcze, z Twojego upodobania, [Syn Twój], z naszego powodu przyjmując rozporządzenie przyjął Ciało ze Świętej Bożej Rodzicielki zawsze Dziewicy Maryi, uświęconej przez zstąpienie Ducha Świętego, począł się i narodził, i stał się we wszystkim tak jak my...⁴⁹

Na zakończenie rozważań dotyczących wspomniania tajemnicy Wcielenia w Eucharystii warto nadmienić, że w liturgii, zwłaszcza wschodniej, relacja Duch Święty – Maryja określana jest wieloma barwnymi teologicznymi i poetyckimi obrazami, porównaniami i metaforami. Zasadniczo bogactwo tych zwrotów odnajdujemy w tekstach *Liturgii Godzin: w Psalterzu, Hymnach* i innych modlitwach. W samej liturgii mszalnej, która jest przedmiotem naszego zainteresowania, zarówno na Wschodzie jak i na Zachodzie te porównania są o wiele skromniejsze.

Najczęściej Maryja jest nazywana: „Mieszkaniem”, „Świątynią”, lub „Przybytkiem Ducha Świętego”. Oto przykłady użycia tych zwrotów.

We współczesnej rzymskiej kolekcie w mszy świętej ku czci „Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny” użyte jest określenie, iż Sece Maryi stało się mieszkaniem Trzeciej Osoby Trójcy Świętej:

Boże, Ty przygotowałeś w Sercu Najświętszej Maryi Panny godne mieszkanie dla Ducha Świętego, spraw abyśmy za wstawiennictwem Najświętszej Dziewicy, stali się świątynią Twojej chwały. Przez naszego Pana...⁵⁰

W wydanym w roku 1512 w Lyonie *Mszale z Embrun* Maryja jest nazywana z kolei Świątynią Ducha Świętego:

⁴⁴ CM, s. 70.

⁴⁵ CM, s. 94.

⁴⁶ Jest to I anafora Wspólnoty z Taizé. Interesujący nas tekst brzmi następująco: *Tak bardzo umiłowałeś świat, że dałeś swojego Syna. On przyjął ciało z Dziewicy Maryi za sprawą Ducha Świętego*: Cyt. za: J. Castellano Cervero, *art. cyt.*, s. 60.

⁴⁷ *Tamże*, s. 61.

⁴⁸ Dzisiejsze badania wykazują, że większość pisarzy, aż do XIV wieku poprzez wyrażenie: „oczyszczenie Maryi w chili Zwiastowania” rozumieli wzrost stanu łaski w Maryi, a nie przejście ze stanu grzechu do stanu łaski. Zob. na ten temat: R. Laurentin, *Maryja Theotokos: jedność w rozbieżnościach pomiędzy Wschodem a Zachodem*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 23-24(1995-1996), 74-76.

⁴⁹ *Anafara Sewera z Antiochii*, w: PE, s. 282.

⁵⁰ MR, s. 103'

*Świątynia Ducha Świętego, Dziewica, przyjęła z nieba promień prawdziwego światła*⁵¹

Określenie „Przybytek Ducha Świętego” znajdujemy natomiast na przykład w liturgii etiopskiej. Przed czytaniem *epistoły* jest odmawiana formuła chrystologiczno-mariologiczna, będąca przypomnieniem podstawowej prawdy o Wcieleniu Syna Bożego:

*Kto nie kocha Naszego Pana Jezusa Chrystusa i nie uznaje Jego narodzenia z Maryi, dwakroć świętej Dziewicy, będącej Przybytkiem*⁵² *Świętego Ducha, aż do Jego nowego przyjścia, jak mówi Paweł, niech będzie wyklęty*⁵³.

W tejże samej liturgii etiopskiej w cytowanej już anaforze *Maryi Dziewicy Córki Bożej* Maryja porównana jest do tkaniny, a Duch Święty do Tkacza, który ukształtował (utkał) z Niej Ciało Synowi Bożemu⁵⁴.

Równie piękne porównanie znajdujemy w tak zwanym *Mszale z Olomuńca*, wydanym w roku 1488 w Bambergu. Maryja w jednej z sekwencji jest tam nazwana Oblubienicą Ognia, czyli Oblubienicą Ducha Świętego:

*Zaprawdę w sposób godny zrodzona dla Ojca, Płomieniowi wybrana jako Oblubienica, Matka Najwyższego Syna*⁵⁵

4.2 Inne tajemnice maryjne

Do tekstów anamnetycznych, czyli wspominających zbawcze dzieła Boga podczas sprawowania Eucharystii, należy zaliczyć wspomnienia także innych tajemnic naszej wiary, które wskazują na działanie Ducha Świętego w Najświętszej Dziewicy. Do takich misterii należy zaliczyć Tajemnicę Niepokalanego Poczęcia NMP, scenę Nawiedzenia przez Maryję Świętej Elżbiety oraz wydarzenie Zesłania Ducha Świętego.

4.2.1 Niepokalane Poczęcie Najświętszej Maryi Panny

Konstytucja o liturgii Soboru Watykańskiego II zaznacza, że Kościół oddając w liturgii cześć Najświętszej Maryi Pannie Matce Bożej *podziwia i wystawia w Niej wspaniały owoc Odkupienia i jakby w przeczystym obrazie z radością ogląda to, czym cały pragnie i spodziewa się być* (KL 103). Ten owoc Odkupienia to Jej dar Niepokalanego Poczęcia. W tekstach liturgicznych, zgodnie z tradycją starożytną pojawia się myśl, że Maryja została ukształtowana jako Nowe Stworzenie przez Ducha Świętego (por. KK 56).

W dzisiejszej liturgii rzymskiej teksty na uroczystość Niepokalanego Poczęcia podkreślają co prawda jedynie negatywny aspekt tej tajemnicy, to znaczy mówią o wolności Maryi od grzechu pierworodnego. Jednak już w formularzach mszalnych *Collectio Missarum de BMV* z roku 1986 pojawia się myśl bliższa Wschodowi, że Niepokalane Poczęcie Maryi to dzieło Ducha Świętego, to nowe doskonałe stworzenie. Oto kolekta formularza ku czci „Świętej Maryi, Kobiety Nowej”:

⁵¹ Drevcs, Blume, *Analecta Hymnica Medii Aevi*, t. 39, s. 75-76, nr 83; cyt. za: M. Garrido Bonaño, *La Virgen María y la Santísima Trinidad en la liturgia romana*, art. cyt., s. 294; por. współczesna kolekta *Mszalu Rzymskiego* na dzień 20 grudnia.

⁵² Dosłownie *tabot*, czyli ołtarz.

⁵³ *Testi mariani del primo millennio*, red. G. Gharib, t. 4, Roma 1991, s. 996.

⁵⁴ Zob. przyp. nr 38.

⁵⁵ Drevcs, Blume, *Analecta Hymnica Medii Aevi*, t. 42, s. 83, nś 74; cyt. za: M. Garrido Bonaño, *La Virgen María y la Santísima Trinidad en la liturgia romana*, art. cyt., s. 290.

Boże, który Błogosławioną Dziewicę Maryję, ukształtowaną przez Ducha Świętego, ustanowiłeś pierwocinami nowego stworzenia, daj nam, abyśmy wolni od starych grzechów, przyłgnęli całym sercem do nowości Ewangelii i wiernie zachowywali nowe przykazanie miłości. Przez Naszego Pana...⁵⁶

Podobnie wyraża tę prawdę modlitwa nad darami we mszy świętej na „Nawiedzenie Najświętszej Maryi Dziewicy”:

Prosimy Cię Panie, niech nasze dary uświęci ten Duch, który Błogosławioną Dziewicę Maryję uczynił nowym stworzeniem, aby z Niej, skropionej niebiańską rosą, narodził się owoc Zbawienia, Jezus Chrystus Twój Syn, który żyje.....⁵⁷

4.2.2 Nawiedzenie św. Elżbiety

Relacja między Maryją a Duchem Świętym jest dostrzegana także w tekstach mszalnych wspominających scenę Nawiedzenia. W prefacji mszy św. na Nawiedzenie Najświętszej Maryi Panny w *Collectio Missarum* podkreślone jest, że Święta Elżbieta jako pierwsza ogłasza godność Maryi z inspiracji Ducha Świętego:

[Ojcze] Który objawiasz nam godność Świętej Maryi Dziewicy w wypowiedzianych, profetycznych słowach Elżbiety, poruszonej Duchem Świętym...⁵⁸ Prefacja z formularza mszy świętej ku czci „Błogosławionej Dziewicy Maryi Królowej Apostołów” podkreśla z kolei fakt, iż Maryja pod wpływem Ducha Świętego udała się do Elżbiety, a Jej wizyta przyniosła uświęcenie świętemu Janowi Chrzcicielowi:

Błogosławiona Dziewica Maryja, prowadzona przez Ducha Świętego, pospiesznie zaniósł Janowi Chrystusa, aby stał się przyczyną jego uświęcenia i radości⁵⁹

W tekście tym Maryja jest więc ukazana jako *Christophora*, czyli „Niosąca innym Chrystusa” pod wpływem Ducha Świętego, a także jako *Pneumatophora*, czyli „Niosąca Ducha Świętego”, który napęlnia Elżbietę⁶⁰.

4.2.3 Zesłanie Ducha Świętego na Maryję i Apostołów

W liturgii znajdujemy też wspomnienie (anamnezę) wydarzenia Zesłania Ducha Świętego na Apostołów. W starożytnych tekstach Kościołów Wschodnich do których nawiążemy nieco później⁶¹ obecność Maryi w gronie apostołów nie jest eksponowana. Natomiast ta obecność jest podkreślana w niektórych tekstach odnowionej liturgii rzymskiej. Oto wspomniany już fragment trzeciej prefacji o Najświętszej Maryi Pannie:

Gdy Apostołowie oczekiwali obiecanego Ducha Świętego, łączyła swe błagania z prośbami uczniów Chrystusa i stała się wzorem modlącego się Kościoła⁶².

Podobne wspomnienia możemy znaleźć w tekstach *Collectio Missarum de BMV*. Pełna wymowy jest treść cytowanej już prefacji we mszy ku czci „Błogosławionej Maryi Dziewicy w Wieczerniku”⁶³ Tę prawdę przypomina też kolekta mszy świętej ku czci Błogosławionej Maryi Dziewicy Królowej Apostołów:

⁵⁶ CM, s. 83.

⁵⁷ CM, s. 12.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ CM, s. 73.

⁶⁰ Zob. J. Madey, *art. cyt.* s. 125-128.

⁶¹ W punkcie 5.2.

⁶² MR, s. 74.

⁶³ Zob. przypis nr 24.

Boże, który swoim Apostołom, modlącym się razem z Maryją Matką Jezusa, dałeś Ducha Świętego, daj nam, abyśmy dzięki Jej wstawiennictwu wiernie służyli Twojemu Majestatowi i stali się godnymi chwałę Twego Imienia rozgłaszać słowem i czynem. Przez naszego Pana...⁶⁴

Wspomnienie Zesłania Ducha świętego znajdujemy też w prefacji mszy świętej ku czci „Błogosławionej Maryi Dziewicy Matki Pocieszenia”⁶⁵ oraz „Błogosławionej Maryi Dziewicy Królowej Pokoju”. Oto fragment z tego ostatniego formularza:

Oto jest Uczennica Chrystusa, Wychowanica pokoju, która modląc się razem z Apostołami została obdarowana Obietnicą Ojca, Duchem jedności i pokoju, miłości i radości⁶⁶

5. WCIĘLENIE SYNA BOŻEGO I ZESŁANIE DUCHA ŚWIĘTEGO NA MARYJĘ I APOSTOŁÓW – PIERWOWZOREM EPIKLEZY EUCHARYSTYCZNEJ

Temat epiklezy eucharystycznej jest tematem bardzo szerokim i bogatym, ze względu na swoje znaczenie, umiejscowienie w anaforach i ważność teologiczną. Epikleza to błaganie, jakie Kościół zanosí do Ojca z prośbą o zesłanie Ducha Świętego. Celem tego posłania jest: przemiana darów eucharystycznych, uświęcenie zgromadzenia i przyjęcie ofiary⁶⁷

W odnowionych anaforach liturgii rzymskiej nastąpił powrót do czystszej, pierwotnej formy starożytnych anafor wschodnich, gdzie występowały dwie epiklezy, tworzące pewną symetrię. Przed przeistoczeniem błaga się Ojca, aby zstąpienie Ducha Świętego uświęciło i przemieniło dary (epikleza przedkonsekracyjna). Po przeistoczeniu prosi się, aby wspólnota eucharystyczna zjednoczyła się jako jedno Ciało Chrystusa w tym samym Duchu (epikleza postkonsekracyjna)⁶⁸. Choć zarówno w starożytnych anaforach Kościołów Wschodnich jak i w odnowionej liturgii rzymskiej dostrzegamy różnorodność form wspomnianych epiklez, to jednak można zauważyć zgodność tego fundamentalnego założenia, mimo tego że często, zwłaszcza w liturgiach wschodnich, te epiklezy zlewają się w jedną modlitwę, występującą łącznie po słowach konsekracji. Dla rozróżnienia jednak odmiennych treści wspomnianych epiklez, niezależnie od ich umiejscowienia w anaforach, we wspomnianym artykule będziemy posługiwać się terminami: epikleza przedkonsekracyjna i epikleza postkonsekracyjna⁶⁹.

W omawianych epiklezach mszalnych, zwłaszcza starożytnych wschodnich anafor znajdujemy wyraźną analogię i odniesienie do wydarzeń biblijnych, w których widać wyraźną obecność Trzeciej Osoby Boskiej. Działanie Ducha Świętego dokonujące przemiany eucharystycznej bywa porównywane przede wszystkim do Jego zstąpienia

⁶⁴ CM, s. 72-73.

⁶⁵ CM, s. 160.

⁶⁶ CM, s. 173.

⁶⁷ J. Castellano Cervera, *art. cyt.*, s. 61.

⁶⁸ Por. *Tamże*, s. 61-62.

⁶⁹ W literaturze teologicznej pierwszy rodzaj epiklezy nazywa się również epiklezą konsekracyjną a drugi – epiklezą komunijną; zob. A. Dyr, *Duch Święty w eucharystii mszalej*, w: *Kolekcja Communio nr 12: Duch Odnowiciel*, red. L. Balter, Poznań 1998, s. 365-382.

na Maryję w chwili Wcielenia Syna Bożego, do zstąpienia Ducha Świętego na Jezusa w rzece Jordan⁷⁰ oraz do Zesłania Ducha Świętego na Maryję i Apostołów w dniu Pięćdziesiąticy.

Ze względu na omawiany temat, który dotyczy obecności Maryi, przedmiotem naszego zainteresowania w tym miejscu jest tylko pierwsze i ostatnie wydarzenie.

5.1 Epikleza a Tajemnica Wcielenia

W starożytnych epiklezach przemianę eucharystyczną przede wszystkim porównywano do cudu, jakiego Duch Święty dokonał w Najświętszej Maryi Pannie podczas Wcielenia Syna Bożego. W kształtowaniu się takiego ujęcia epiklez w anaforach można historycznie dostrzec pewną ewolucję. Na początku w epiklezie na określenie zstąpienia Ducha Świętego na dary ofiarne jedynie używano słownictwa zbliżonego do tego, jakim zostało opisane zstąpienie Ducha Świętego na Maryję w chwili Wcielenia. Potem stopniowo te aluzje stawały się coraz wyraźniejsze. Na koniec w tekstach najpóźniejszych ten paralelizm występuje w samej epiklezie, gdzie niektórzy autorzy dla wyjaśnienia teologicznego przemiany eucharystycznej wprost odwołują się do analogii z tajemnicą Wcielenia⁷¹.

Oto przykłady tej ostatniej formy, zaczerpnięte z liturgii mozarabskiej na dzień Bożego Narodzenia: Oto fragment modlitwy *Post-Sanctus*:

*Strzegąc, Panie, Twoich darów i poleceń, składamy na Twoim ołtarzu ofiarę chleba i wina, przyzywając szczerobliwej łaski Twego miłosierdzia, abyś w tym samym Duchu, w którym Ciebie poczęło w ciele nienaruszone dziewictwo, uświęciła te hostie nierozdzielna Trójca*⁷².

Jeszcze pełniej prawda ta jest zawarta w niektórych anaforach wschodnich. Oto fragment anafory Jana Bar Ma'dani (XIII wiek):

*Zeslij łaskę Twego Świętego Ducha, który jest Tobie współistotny i współodwieczny: który mówił przez proroków; który zstąpił do wnętrza czystego Świętej Dziewicy i uczynił ciało Twojemu Słowu, Swojemu Towarzyszowi równorzędnemu ze sobą w naturze i mocy, aby Ten sam [Duch] także teraz zstąpił na te dary, udoskonalił, uświęcił je i uczynił je nieskalanymi*⁷³.

Podobną treść zawiera pochodząca z XVI wieku anafora Ignacego bar Wahiba:

*Zeslij Kierownika Ducha Twego Świętego, który spoczął na Dziewicy, oczyścił Ją i uformował w Niej święte ciało Jednorodzonego Syna Twego, który uczynił nas Twoimi dziećmi dzięki Twej łasce; gdy On udoskonala, stają się świętymi, przebóstwionymi; niech Ten Sam [Duch] nawiedzi teraz ołtarze i świątynie dla służby Twojej chwale, przeniknie nas i te dary, aby stały się Ciałem...*⁷⁴

W innych tekstach ten paralelizm można dostrzec w podkreślaniu identityczności ciała Chrystusa, narodzonego z Maryi z jego ciałem Eucharystycznym.

Oto fragment liturgii Dioskora, patriarchy Aleksandrii (V wiek):

⁷⁰ Np. w bizantyjskiej anaforze Świętego Jakuba: *Zeslij na nas i na leżące tutaj święte dary Ducha Twego Najświętszego [...] który zstąpił pod postacią gołębiczy na Pana naszego Jezusa Chrystusa w rzece Jordan i pozostał na nim...* (WM, s. 142).

⁷¹ J. Castellano Cervera, *art. cyt.*, s. 62.

⁷² *Tamże*, s. 63.

⁷³ E. Renaudot, *Liturgiarum orientalium collectio*, London 1970, t. 2, s. 512.

⁷⁴ *Tamże*, s. 529.

*Niech zstąpi Duch Święty [...] a przychodząc spocznie i przenikając te misteria, zaiste niech przekształci chleb w ciało Chrystusa Boga naszego [...], w ciało, które narodziło się z Dziewicy Bożej Rodzicielki Maryi*⁷⁵

Jak zauważa J. Castellano Cervera, w wielu starożytnych anaforach dla wyrażenia prośby o przemianę darów eucharystycznych jest stosowane słownictwo zaczerpnięte z Łukasowego opisu zwiastowania⁷⁶. Najbardziej wyraźnie tę analogię widać w aleksandryjskiej anaforze świętego Marka Ewangelisty:

*Raduj się Łaski Pełna, Pan z Tobą, błogosławionaś Ty między niewiastami [...]. Pełne są bowiem niebiosa i ziemia chwały Twojej [...]. Zaprawdę niebiosa i ziemia pełne są świętej Twojej chwały, poprzez objawienie się naszego Pana i Boga i Zbawiciela Jezusa Chrystusa. Spraw Panie, aby także ta ofiara była pełna Twojego błogosławieństwa przez zstąpienie Najświętszego Twego Ducha*⁷⁷

Analogię pomiędzy tajemnicą Wcielenia a Eucharystią znajdujemy nie tylko w tekstach liturgicznych, ale także w komentarzach wielu wybitnych Ojców i pisarzy Kościoła. Oto wypowiedź na ten temat syryjskiego Ojca Kościoła, św. Jakuba z Sarug (V-VI wiek):

*Jak Duch Święty, gdy przyszedł na Błogosławioną Dziewicę zacieniając Ją mocą Najwyższego, uczynił z Niej i w Niej Ciało, w które wcielił się Syn Boży, tak żeby Ten sam Duch zstąpił i przeniknął złożone dary i z nich uczynił ciało Syna Bożego*⁷⁸

W podobny sposób wypowiadają się średniowieczni teologowie, na przykład na Zachodzie Paschazjusz Radbert⁷⁹ a na Wschodzie Dionizy bar Salibi⁸⁰.

Św. Jan z Damaszku z kolei stawia wiarę Maryi w chwili Zwiastowania i Jej posłuszeństwo Duchowi Świętemu za wzór dla każdego chrześcijanina, który ma wierzyć, że w Eucharystii pod postaciami chleba i wina jest obecny Zbawiciel świata:

*Jak wszystko, czego Bóg dokonał, sprawił to mocą Ducha Świętego, tak sprawia teraz działanie Ducha Świętego, to, co wyższe jest od natury, co tylko możemy rozpoznać poprzez wiarę. „Jak to się stanie” powiedziała święta Dziewica, „skoro nie znam męża”? Archanioł Gabriel odpowiedział: „Duch Święty zstąpi na Ciebie i moc najwyższego osłoni Cię” I kiedy ty teraz pytasz, w jaki sposób chleb ma stać się Ciałem Chrystusa a wino i woda Chrystusową krwią, odpowiadam ci tak: Duch Święty zstępuje na nie i sprawia, to, co przekracza rozum i zrozumienie*⁸¹.

Podsumowując rozważania na temat epiklezy przedkonsekracyjnej należy stwierdzić, że we współczesnej liturgii rzymskiej prawie całkowicie zanikło eksponowanie analogii między przemianą darów eucharystycznych a Wcieleniem⁸². Skromnym świadectwem tego związku jest jedynie modlitwa nad darami z IV niedzieli adwentu, która brzmi w sposób następujący:

⁷⁵ Tamże, s. 494-495.

⁷⁶ J. Castellano Cervera, *art. cyt.*, s. 65.

⁷⁷ PE, s. 107, 113, 115.

⁷⁸ E. Renaudot, *dz. cyt.*, t. 1, s. 511.

⁷⁹ P. Radbertus, *Liber de Corpore et Sanguine Domini*, 3,4: PL 120, 1277. Por. J. Lopez Martin, *art. cyt.*, s. 259.

⁸⁰ Zob. E. Renaudot, *dz. cyt.*, t. 2, s. 90.

⁸¹ Św. Jan z Damaszku, *De fide orthodoxa*, IV, 13.

⁸² J. Castellano Cervera, *art. cyt.*, s. 66.

*Panie, nasz Boże, niech Twój Duch, który swoją mocą przeniknął Najświętszą Dziewicę Maryję, uświęci dary złożone na Twoim ołtarzu. Przez Chrystusa...*⁸³

Natomiast echo omawianej tradycji liturgicznej ukazujące analogię między epiklezą przedkonsekracyjną a wydarzeniem Wcielenia znajdujemy we współczesnej ekumenicznej anaforze wspólnoty z Taizé. Oto jej fragment:

*Przyjął ciało z Dziewicy Maryi za sprawą Ducha Świętego. Ześlij na nowo Ducha Twojej mocy, aby uświęcił tę Eucharystię; aby Duch Stwórcy, wypełnił obietnicę Twojego Umiłowanego Syna*⁸⁴

5.2 Epikleza a tajemnica Zesłania Ducha Świętego

Wydarzenie Zesłania Ducha Świętego jest wspomniane zarówno w epiklezach przedkonsekracyjnych (gdzie Kościół błaga Ojca, aby uświęcił dary w sposób analogiczny, jak uświęcił apostołów w Wieczerniku), jak i w epiklezach postkonsekracyjnych (gdzie wspólnota prosi Ojca, aby posłał Ducha Świętego dla zjednoczenia wspólnoty Kościoła z Bogiem i z braćmi, jak to uczynił w Wieczerniku).

Oto przykłady anafor, w których dostrzegamy analogię między Zesłaniem Ducha Świętego na Maryję i Apostołów a przemianą darów eucharystycznych. Bardzo wyraźnie dostrzegamy ten paralelizm w anaforze Dioskora patriarchy Aleksandrii:

*Po czterdziestu dniach, gdy wstępował do nieba, nakazał im, mówiąc: Oczekujcie Obietnicy Ojca. I pięćdziesiątego dnia zesłał im Ducha Świętego w postaci ognia i przemawiali językami wszystkich narodów. Tak jak na nich, ześlij tego Ducha Świętego na ten chleb i na ten kielich, aby uczynił ten chleb Ciałem Twoim Boskim, a ten kielich Krwią ożywczą Twoego boku, jak Ty sam powiedziałeś: Kto będzie pożywał moje Ciało i pić moją Krew, pozostaje ze Mną, a Ja z nim*⁸⁵.

Podobną paralelę odnajdujemy na przykład w anaforze bizantyjskiej i syro-antiocheńskiej Świętego Jakuba⁸⁶, czy w nieco późniejszej anaforze „Świętych Doktorów”⁸⁷.

Bardziej wyraźne jest odniesienie i analogia między Zesłaniem Ducha Świętego a epiklezą postkonsekracyjną, czyli prośbą o uświęcenie i zjednoczenie wspólnoty Kościoła. Dostrzegamy ją na przykład w aleksandryjskiej anaforze świętego Jana Chryzostoma:

*Prosimy Ciebie i błagamy Ciebie, Panie, który zesłałeś Świętego Twego Ducha na swych świętych uczniów i czystych apostołów, tak ześlij na nas Świętego Twego Ducha, który uświęci naszą duszę, ciało i ducha, abyśmy przez Niego stali się czysti przed Nim od wszystkich naszych grzechów i mogli przyjąć Twoją Boską tajemnicę [...]. Udziel nam jedności Świętego Twego Ducha i ulecz nas przez tę ofiarę, abyśmy mieli życie w Tobie na zawsze*⁸⁸

⁸³ MR, s. 22. Wnikliwą euhologiczną analizę tej modlitwy znajdujemy w artykule: J. Lopez Martin, *art. cyt.* Tę samą modlitwę znajdujemy we mszy świętej wotywniej ku czci NMP w Adwencie (MR, s. 10'') oraz w formularzu ku czci „Błogosławionej Maryi Dziewicy w Zwiastowaniu Pańskim” w *Collectio Missarum de BMV*, s. 9.

⁸⁴ V. Martin Pindado, J. M. Sanchez Caro, *La gran oración eucarística. Textos de ayer y de hoy*, Madrid 1969, s. 396.

⁸⁵ WM, s. 117.

⁸⁶ Zob. WM, s. 142, 161.

⁸⁷ Zob. *Liturgia Doctorum Sanctorum*, w: E. Renaudot, *dz. cyt.*, t. 2, s. 412.

⁸⁸ WM, s. 110-111.

Podobna idea występuje we wspomianej wcześniej bizantyjskiej wersji anafory Świętego Jakuba⁸⁹.

W odnowionej liturgii rzymskiej w epiklezach postkonsekracyjnych brak jest formalnego wspomnienia Tajemnicy Zesłania Ducha Świętego; jest jednak wyraźna prośba o to, by Duch Święty zjednoczył Kościół w jedno, czyli, aby zrealizowało się dzieło, które Duch Święty rozpoczął w dniu Pięćdziesiątnicy. Epiklezę tę zawierają wszystkie współczesne Modlitwy eucharystyczne liturgii rzymskiej, z wyjątkiem pierwszej modlitwy, czyli Kanonu Rzymskiego.

Oto przykładowo epikleza poskonsekracyjna w Drugiej Modlitwie Eucharystycznej, Drugiej Modlitwie Eucharystycznej o tajemnicy Pojednania i Drugiej Modlitwie Eucharystycznej z udziałem dzieci:

*Pokornie błagamy, aby Duch Święty zjednoczył nas wszystkich, przyjmujących Ciało i Krew Chrystusa*⁹⁰.

*Przez udział w tej Uczcie eucharystycznej daj nam swego Ducha, aby została usunięta wszelka przeszkoda na drodze do zgody, i aby Kościół jaśniał pośród ludzi jako znak jedności i narzędzie pokoju*⁹¹

*Wysłuchaj nas, Panie Boże i udziel Ducha Twojej miłości wszystkim, którzy biorą udział w tej Ofierze, aby w Twoim Kościele coraz bardziej byli zjednoczeni z Tobą...*⁹²

Wspomnianą analogię między Zesłaniem Ducha Świętego a uświęceniem i zjednoczeniem Kościoła zawiera ekumeniczna anafora z Taizé:

*Ześlij na nowo Ducha Twojej świętości, aby uświęcił Twój Kościół, jak w dniu Pięćdziesiątnicy: Niech Święty Duch Pocieszyciel doprowadzi go do pełni prawdy*⁹³.

We wspomnianych wyżej epiklezach, w których dostrzegamy wyraźne bądź ukryte odniesienie do Tajemnicy Zesłania Ducha Świętego, Maryja nie jest werbalnie wymieniana. Jest to jednak obecność *implicité*. Ona, obecna w Wieczerniku jawi się jako wzór przyjęcia daru Ducha Świętego w czasie Eucharystii, oraz jako ta, która wyprasza ten dar Pocieszyciela, tak jak błagała o Niego niegdyś razem z Apostołami w Dniu Pięćdziesiątnicy.

Tę treść zawierają modlitwy z *Collectio Missarum de BMV*. Kolekta mszy świętej ku czci „Błogosławionej Maryi Dziewicy w Wieczerniku” podkreśla, że Maryja wyprasza Kościołowi dar Ducha Świętego:

*Panie, nasz Boże, który Błogosławioną Dziewicę modlącą się z Apostołami, przepełniłeś darami, spraw, abysmy także my, za Jej wstawiennictwem zostali Tym Duchem napelnieni, trwali jednomyślnie na modlitwie i przynosili braciom dobrą nowinę zbawienia. Przez naszego Pana...*⁹⁴

W tym samym formularzu mszalnym w modlitwie po komunii dostrzegamy, że obdarowaniu darem Ducha Świętego towarzyszy modlitwa wstawiennicza Najświętszej Maryi Panny:

⁸⁹ Zob. WM, s. 143.

⁹⁰ MR, s. 318*.

⁹¹ MR, s. 351*.

⁹² MR, s. 361*.

⁹³ *La gran oración eucarística, dz. cyt., s. 397.*

⁹⁴ CM, s. 70.

*Niech Twoje sługi Panie, których nakarmiles tymże chlebem zbawienia, odnowi tenże dar Ducha Świętego; i spraw, abyśmy pod obroną Błogosławionej Dziewicy Maryi, współpracowali dla zgody i pokoju braci, dla których Jezus Chrystus Twój Syn, ofiarował się jako ofiara odkupienia. Który żyje...*⁹⁵

Wymienione tekst można więc uważać, za przejawy wiary w wstawiennictwo Maryi, polegające na wypraszeniu darów Ducha Świętego.

6. MARYJA ESCHATOLOGICZNĄ IKONĄ KOŚCIOŁA

Kościół prawosławny definiuje liturgię jako „niebo na ziemi”. Rzeczywiście, liturgia jest jakąś „ikoną”, zapowiedzią, liturgii niebieskiej, celebrowanej przez Najwyższego Kapłana – Chrystusa. Liturgia jest więc nie tylko przypomnieniem rzeczywistości z przeszłości ale jest również zapowiedzią przyszłych wydarzeń, czyli Królestwa Bożego, które przychodzi⁹⁶. Rola Ducha Świętego w odświeżeniu tej przyszłej rzeczywistości jest pierwszoplanowa. *Katechizm Kościoła Katolickiego* wyraża to słowami: *Przekształcająca moc Ducha Świętego w liturgii przypiesza przyjsie Królestwa i spełnienie się misterium zbawienia. W oczekiwaniu i nadziei Duch Święty pozwala nam rzeczywiście uprzedzać doskonałą komunie Trójcy Świętej (KKK 1107). Dlatego liturgia jest znakiem, który ukazuje nam przyszłe Królestwo Boże.*

Jaką rolę w tej optyce odgrywa Maryja?

Przede wszystkim Maryja w zdecydowanej większości anafor tak starożytnych jak i współczesnych ukazywana jest jako pierwsza z tych, którzy już osiągnęli Zbawienie. Z ogromu tekstów zacytujmy dwa przykłady: z liturgii Wschodu i Zachodu.

Oto fragment syro-maronickiej anafory świętego Marka:

*W tej chwili pamiętaj Panie, na Twoim ołtarzu niebieskim i na tym ołtarzu o Świętej i zawsze Dziewicy, Bogurodzicy Maryi, o prorokach, Apostołach [...]. A ponieważ Panie, jesteś dobry i współczujący, daj naszej słabości dołączyć do tego prześwietnego zgromadzenia, do ich błogosławionych szeregów, do ich cudownego losu, do ich radosnego święta, do ich szczęśliwej rzeszy, do ich stanu chwalebne i czciogodne...*⁹⁷

Jeszcze pełniej wyraża tę prawdę Trzecia Modlitwa Eucharystyczna we współczesnej liturgii rzymskiej:

*Spraw, abyśmy posileni Ciałem i Krwią Chrystusa i napelnieni Duchem Świętym, stali się jednym ciałem i jedną Duszą w Chrystusie. Niech On [Duch⁹⁸] uczyni nas wiecznym darem dla Ciebie, abyśmy otrzymali dziedzictwo z Twoimi wybranymi, przede wszystkim z Najświętszą Dziewicą, Bogurodzicą Maryją...*⁹⁹

⁹⁵ CM, s. 71.

⁹⁶ Zob. *Pełna jest ziemia Twego Ducha Panie, dz. cyt.*, s. 113.

⁹⁷ *Anafora di San Marco Evangelista*, w: *Testi Mariani del primo millennio*, red. G. Gharib, t. 4, Roma 1991, s. 463.

⁹⁸ Występujący tu zaimek „On” (Ipse) może być odnoszony zarówno do Chrystusa, jak i do Ducha Świętego. J. Castellano Cervera analizując powyższy tekst i jego wersję pierwotną, stwierdza jednoznacznie, że użyty zaimek „Ipse” oznacza Trzecią Osobę Trójcy Świętej; zob. J. Castellano Cervera, *art. cyt.*, s. 68-71.

⁹⁹ MR, s. 324*-325*

Według tych słów Duch Święty nie tylko zapowiada w liturgii eschatologiczną rzeczywistość ale także czyni nas uczestnikami „wieczystego dziedzictwa wraz z Maryją”.

Maryja jest więc wskazywana w liturgii przez Ducha Świętego jako pierwsza wśród zbawionych. W niektórych tekstach ta eschatologiczna perspektywa jest jeszcze szersza: Maryja jest obrazem i zapowiedzią eschatologicznej przyszłości Kościoła.

Oto fragment współczesnej rzymskiej prefacji na Uroczystość Wniebowzięcia NMP:

Dzisiaj została wzięta do nieba Bogurodzica Dziewica. Ona pierwsza osiągnęła zbawienie i stała się wizerunkiem Kościoła w chwale, a dla pielgrzymującego ludu źródłem pociechy i znakiem nadziei¹⁰⁰.

Podobną treść zawierają Trzecia i Czwarta Prefacja o NMP w *Mszale Rzymskiej*¹⁰¹

Podsumowując te rozważania możemy stwierdzić, iż Duch Święty, dając w liturgii przedsmak przyszłej rzeczywistości, ukazuje Maryję jako eschatologiczną ikonę Kościoła i Pierwszą Osobę spośród tych, którzy cieszą się Zbawieniem.

7. ZAKOŃCZENIE

Podsumowując niniejsze rozważania na temat miejsca i roli, jaką w celebracji eucharystycznej odgrywa wzajemna relacja między Duchem Świętym a Maryją, możemy dojść do następujących wniosków.

1. Począwszy od najbardziej starożytnych anafor aż do współczesnych form sprawowania Eucharystii dostrzegamy w celebracji mszy świętej obecność zarówno Ducha Świętego jak i Maryi Matki Bożej.

2. Myślą najczęściej pojawiającą się jest wspomnienie (anamneza) faktu Wcielenia, czyli podstawowej prawdy wiary chrześcijańskiej, iż Syn Boży przyjął Ciało z Ducha Świętego i Najświętszej Maryi Dziewicy.

3. W wielu epiklezach pojawiających się począwszy od starożytności można dostrzec analogię z wydarzeniem Wcielenia oraz z wydarzeniem Ześłania Ducha Świętego na Maryję i Apostołów. Pierwsza analogia jest bardziej wyraźna i dotyczy porównania przemiany darów eucharystycznych do wydarzenia Wcielenia. Tutaj obecność Maryi jest jasna i wyraźna.

Działanie Ducha Świętego podczas Pięćdziesiątnicy bywa z kolei stawiane jako pierwowzór zarówno działania Ducha Świętego podczas przemiany eucharystycznej (epikleza przedkonsekracyjna), jak i działania Ducha Świętego jednoczącego Kościół (epikleza poskonsekracyjna). W tej analogii obecność Maryi jest obecnością *implicitie*.

4. Szczególne uwrażliwienie na tematykę wzajemnego zjednoczenia Ducha Świętego z Maryją dostrzegamy w opublikowanym w roku 1986 w Watykanie *Collectio Misarum de Beata Maria Virgine*. W tekstach liturgicznych problematyka pneumatologii-mariologiczna zajmuje miejsce wyjątkowe. W tekstach *Collectio* Maryja jest przedstawiana przede wszystkim jako wzór modlącego się Kościoła oczekującego na dar Ducha oraz wzór otwarcia się na działanie Trzeciej Osoby Trójcy Świętej.

¹⁰⁰ MR, s. 78*

¹⁰¹ MR, s. 74*-75*

5. Maryja jest też ukazywana jako eschatologiczna ikona Kościoła, którą podczas liturgii Duch Święty ukazuje wszystkim wiernym.

6. Problem wstawiennictwa Najświętszej Maryi w kontekście działającego Ducha Świętego pojawia się dość sporadycznie. Tam gdzie jest on obecny, Maryja jest ukazywana, jako ta, która błaga o dar Ducha dla Kościoła.

Podsumowując nasze rozważania należy stwierdzić, że tak jak w historii Zbawienia dzieło Zstąpienie Ducha Świętego na Maryję w chwili Wcielenia było centralnym wydarzeniem w historii wszechświata, tak w liturgii Eucharystii ta tajemnica jest obecna z równą mocą. Dzisiaj, tak jak niegdyś w Nazarecie i w Wieczerniku Maryja błaga wraz z Kościołem o dar Ducha i uczy nas, jak być otwartym na Jego Zstąpienie, które dokonuje się podczas celebracji eucharystycznej.

Grzegorz M. Bartosik OFM Conv. – ks. dr. adiunkt w Katedrze Teologii Pozytywnej na Wydz. Teolog. ATK